

॥ श्रीमत्प्रमाणक्षणादिदशप्रकरणप्रारंभः ॥

प्रमाण

॥ १ ॥

श्रीमद्धनुमद्भीममध्वांतर्गतारामकृष्णवेदव्यासात्मकलक्ष्मीहयग्रीवायनमः ॥ ॥ ॐ ॥ अशेषगुरुमीशेशंनाराय
णमनामयं । संप्रणम्यप्रवक्ष्यामिप्रमाणानांस्वलक्षणं ॥ यथार्थप्रमाणं । तद्विविधं । केवलमनुप्रमाणंच । यथार्थज्ञानं
केवलं । तत्साधनमनुप्रमाणं । केवलंचतुर्विधं । ईशलक्ष्मीयोग्ययोगिभेदेन । पूर्वद्वयमनादिनित्यं । स्वातंत्र्य
पारतंत्र्याभ्यांतद्विशेषः । पूर्वस्वपरगताखिलविशेषविषयं । द्वितीयमीशेऽन्येभ्योधिकं । असर्वत्रिकं । अन्य
त्रसर्वविषयं । स्पष्टत्वेभेदः । योगिज्ञानमृजूनामनादिनित्यं । ईशजीवेभ्योधिकं । अन्यत्रालोचनेसर्वविषयं ।
क्रमेणवर्धमानं । आमुक्तेः । ततोऽव्ययं । ततोर्वाङ्मूमेणहसितं । सादिचतात्त्विकेभ्योऽन्यत्र । अयोगिज्ञानमु
त्पत्तिविनाशवत् । अल्पं । अनुप्रमाणंत्रिविधं । प्रत्यक्षमनुमानमागमइति । निर्दोषार्थेन्द्रियसन्निकर्षःप्रत्यक्षं ।
निर्दोषोपपत्तिरनुमानं । निर्दोषःशब्दआगमः । अर्थापत्त्युपमेअनुमाविशेषः । अभावोऽनुमाप्रत्यक्षंच । पराम
र्शपरामर्शविशेषात् । संभवपरिशेषावनुमा । आत्मान्योन्याश्रयचक्रकानवस्थाकल्पनागौरवश्रुतदृष्टहानाद
योदूषणानुमा । उपक्रमोपसंहारतदैकरूप्याभ्यासापूर्वताफलार्थवादाश्च । उपपत्तिविशेषाः । तएवसोपपत्तयोर्लि
गानि । समाख्यावाक्यप्रकरणस्थानानिच । लिंगविशेषाः । व्याप्तिरुपपत्तिमूलं । साप्रतिज्ञाहेतुदृष्टांतरूपा ।

लक्षणं

॥ २३५ ॥

हेतुगर्भाप्रतिज्ञाकेवलापि । सिद्धौप्रतिज्ञायांहेतुमात्रंच । दृष्टांतःसप्रतिज्ञोहेतुगर्भः । उपपत्तिदोषौविरोधासं
गती । न्यूनाधिकेवाचनिके । संवादानुक्तियुतानिग्रहाः । प्रत्यक्षंसप्तविधं । साक्षिषडिन्द्रियभेदेन । मानसप्रत्य
क्षजास्मृतिः । स्मृत्यनुवादयोर्नाप्रामाण्यं । यथार्थत्वानुभवात् । अहानेश्च । विरोधोमानस्ववाक्याभ्यां । स्व
वाक्यविरोधोपसिद्धांतजातिरूपेण । जातिर्नमेयेमानापेक्षेत्यादिका । मेयेमानापेक्षास्तीतिचतेनैवन्यायेन
सिद्धत्वात् । मानविरोधश्च । छलमसंगतं । अन्यच्च । गृष्टिविवक्षयागामानयेत्युक्तेपृथिवीविवक्षयागवानयनम
शक्यमिति वत् । त्रिविधोविरोधः । प्रतिज्ञाहेतुदृष्टांतभेदेन । प्रमाणविरुद्धार्थप्रतिज्ञाप्रतिज्ञाविरोधः । हेतुस्व
रूपासिद्धिरव्याप्तिश्चेतिहेतुविरोधः । साध्यस्यसाधनस्यवाऽननुगमोदृष्टांतविरोधः । प्रतिज्ञायाःसमबलविरोध
एवसप्रतिसाधनः । सएवोपाधिदोषोपि । सर्वएतेदृश्यत्वानुमानेद्रष्टव्याः । प्रत्यक्षागमादिभिर्जगतःसत्यत्वात्
तत्पक्षेदृश्यत्वस्यचमिथ्यात्वात् । अनिर्वचनीयस्यप्रतिवादिनोसिद्धत्वात् । आत्मनोपिदृश्यत्वात् । शुक्तिर
जतादेरनिर्वचनीयत्वाभावात् । अनिर्वचनीयदृश्यत्वाभावात् । मानसिद्धत्वादितिसप्रतिसाधनत्वाच्च ।
जगत्सत्यत्वग्राहिप्रत्यक्षस्यवर्तमानमात्रग्राहित्वेअनुमानागमप्रामाण्यग्राहिणोपिप्रत्यक्षत्वाविशेषादुत्तरक्षणे

प्रमाण

॥ २ ॥

प्रामाण्यं न सेत्स्यतीति भेदादिवाक्यानामेव प्रामाण्यं स्यात् । तस्य साक्षिसिद्धत्वं चेज्जगत्सत्यत्वमपि साक्षिसिद्धं । व्यभिचारश्चेदागमार्थानुमानिर्दोषत्वाध्यवसाये च समः । अत उत्तरदिवसेऽभेदवाक्यस्य भेदोर्थः स्यात् । निर्दोषानुमायाः सदोषत्वं । सदोषानुमायानिर्दोषत्वं । इत्यव्यवस्था । आश्रयसाध्यव्यधिकरणासिद्धयोर्न दूषणं । अतिप्रसंगाभावात् । अतिप्रसंगेन हि दोषत्वादोषत्वे कल्प्ये । व्याप्तिरेव हि प्रयोजिका । असत्यपि व्याप्तिरस्त्येव । असदाश्रयस्य साधकत्वं नेत्यपि व्याप्तिं विना कथं निवार्यते । असदाश्रयमित्यादिविशेषणत्वसंभवे कथमव्याप्तिः । न चात्यन्ताभावोपि सर्वधर्मरहितः । प्रमेयत्वाद्यनुभवात् । परिशेषार्थापत्तिप्रामाण्याभ्युपगमाच्च । विमतं सकर्तृकमित्यत्र सर्वज्ञत्वस्य पक्षधर्मताबलेन सिद्ध्यंगीकारात् । परिशेषोर्थापत्तिरनुमानमित्यविशेषः । उपपत्तिमात्रत्वात् । उपपत्तेश्च व्याप्त्यपेक्षा सर्वथांगीकार्येत्याग्रहमात्रेण भेदः । उपमानस्यापि व्याप्तिरूपत्वात् । न हि स्वसदृशेनासदृशं कचिद्दृष्टं । योग्यानुपलब्धेश्च लिंगत्वं । अविशेषात् । उक्तदोषेष्वेवाशेषानुमानदोषाणामन्तर्भावः । साध्याविशिष्टो सिद्धः । सिद्धसाधको संगतः । न प्रमासाधनं प्रमाणं । ज्ञानव्यतिरिक्तप्रमायां प्रमाणाभावात् । न चाज्ञातपरिच्छित्तिरेव प्रमेत्यत्र किञ्चिन्मानं । याथार्थ्यमेव प्रामाण्यमित्यंगीकारात् । न चानुभूतिरे

लक्षणं.

॥ २३६ ॥

11911

कथा

॥ १ ॥

श्रीमद्भुमद्गीममध्वातर्गतारामकृष्णवेदव्यासात्मकलक्ष्मीहयग्रीवायनमः ॥ ॥ ॐ ॥ नृसिंहमखिलाज्ञानति
मिराशिशिरश्रुतिं । संप्रणम्यप्रवक्ष्यामिकथालक्षणमंजसा । वादोजल्पोवितंडेतित्रिविधाविदुषांकथा । तत्त्व
निर्णयमुद्दिश्यकेवलंगुरुशिष्ययोः । कथान्येषामपिसतांवादोवासमितेःशुभा । ख्यात्याद्यर्थस्पर्धयावासतांज
ल्पइतीर्यते । वितंडातुसतामन्यैस्तत्त्वमेषुनिगूहितं । स्वयंवाप्राश्रिकैर्वादेचितयेतत्त्वनिर्णयं । रागद्वेषविहीना
स्तुसर्वविद्याविशारदाः । प्राश्रिकाइतिविज्ञेयाविषमाएकएववा । अशेषसंशयच्छेत्तानिःसंशयउदारधीः । ए
कश्चेत्प्राश्रिकोज्ञेयःसर्वदोषविवर्जितः । एकोवाबहवोवास्युर्विष्णुभक्तिपरास्सदा । विष्णुभक्तिर्हिसर्वेषांसद्गुणा
नांस्वलक्षणं । पृष्टेनागमएवादौवक्तव्यःसाध्यसिद्धये । नैषातर्केणापनेयामतिरित्याहहिश्रुतिः । अन्यार्थए
वागमस्यवक्तव्यःप्रतिवादिना । ऋग्यजुःसामाथर्वाश्रभारतंपंचरात्रकं । मूलरामायणंचैवसंप्रोच्यंतेसदागमाः ।
अनुकूलायएतेषांतेचप्रोक्तास्सदागमाः । अन्येदुरागमानामतैर्नसाध्यंहिसाध्यते । स्वपक्षआगमश्चैववक्तव्यः
प्रतिवादिना । तस्याप्यन्यार्थतासाध्यावादिनास्वार्थसिद्धये । अन्यार्थतानिराकार्यास्वागमस्यविनिश्चयात् ।
उपपत्त्यवकाशोत्रह्यागमार्थविनिर्णये । वाद्यागमार्थेनिर्णीतआगमार्थःपरस्यतु । निर्णयःसहितैःपश्चात्ततोनि

लक्षणं.

॥ २३७ ॥

श्लेषनिर्णयः । प्रत्यक्षसिद्धेष्वर्थेषु प्रश्ने मामक्षजं वदेत् । ज्ञानं वा ज्ञानसिद्धेषु नानुमां प्रथमं वदेत् । परतुष्टिकरं वाक्यं
वदेतां यदि वादिनौ । स एवात्रागमोज्ञेयः परतुष्टिर्हितफलं । एवं निर्णयपर्यंतं वादे सुबहवोपि हि । घटयुश्चिरका
लं च जल्पेयावत्परोजितः । तत्त्वनिर्णयवैलोम्यं वादे साक्षात्पराजयः । संवादेश्लाघ्यतैव स्याद्गुरुत्वमितरस्य च ।
तत्त्वनिर्णयवैलोम्ये निंद्योदंज्योथवा भवेत् । विरोधासंगतिन्यूनतूष्णीं भावादिकैर्जितः । भवेज्जल्पे वितंडायां
न्यायोजल्पवदीरितः । संवादे दंज्यतान स्याद्वितंडाजल्पयोरपि । पराजितत्वमात्रं स्यान्निंद्योदंज्योपिवान्य
था । अनुवादादिराहित्यं नैव जल्पेऽपि दूषणं । विद्याहीनत्वलिङ्गेऽपि वादिनोऽस्यात्पराजयः । तदभावान्नैव षट्का
दन्यो निग्रह इष्यते । अंतर्भावादिहान्येषां निग्रहाणामिति स्मह । विद्यापरीक्षापूर्ववृत्तिर्जल्पवितंडयोः । स्व
लितत्वादिमात्रेण न तत्रापि पराजयः । वादजल्पवितंडानामिति शुद्धं स्वलक्षणं । आनंदतीर्थमुनिना ब्रह्मत
र्कानुसारतः । कथालक्षणमित्युक्तं प्रीत्यर्थं शार्ङ्गधन्वनः । सदोदितामितज्ञानपूरवारितहृत्तमाः । नरसिंहः प्रिय
तमः प्रीयतां पुरुषोत्तमः ॥ इति श्रीमदानंदतीर्थभगवत्पादाचार्यविरचितं कथालक्षणं संपूर्णं ॥ ॥५॥

उपाधि०

॥ १ ॥

श्रीमद्धनुमद्भीममध्वांतर्गतारामकृष्णवेदव्यासात्मकलक्ष्मीहयग्रीवायनमः ॥ ॥ ॐ ॥ नारायणोगण्यगुणनि
लैकनिलयाकृतिः । अशेषदोषरहितः प्रीयतां कमलालयः । अज्ञताखिलसंवेत्तुर्घटतेन कुतश्चन । उपाधिभेदा
द्धटतइतिचेत्सस्वभावतः । अज्ञानतोवाद्द्वैतस्यसत्यतास्वतएवचेत् । अनवस्थितिरज्ञानहेतौवान्योन्यसिद्धि
ता । चक्रकापत्तिरथवाभेदश्चोपाधितः कुतः । विद्यमानस्यभेदस्यज्ञापकोनैवकारकः । उपाधिर्दृष्टपूर्वोहिखेपिदे
शांतरस्यसः । ज्ञापकोविद्यमानस्यमूढबुद्धिव्यपेक्षया । नचेदुपाधिसंबंधएकदेशेथसर्वगः । एकदेशेऽनवस्था
स्यात्सर्वगश्चेन्नभेदकः । सुखदुःखादिभोगश्चस्वरूपैक्येनभेदतः । दृश्योह्युपाधिभेदेपिहस्तपादादिगोयथा ।
नानादेहगभोगानुसंधानंयोगिनोयथा । नचेद्भोगानुसंधानंतदिच्छायोगिनः कुतः । अनुसंधानरहितदेहबाहु
ल्यमन्यथा । सिद्धमेवहिततपक्षेविशेषोयोगिनः कुतः । सिद्धौहिकर्मभेदस्यस्यादुपाधिविभिन्नता । तत्सिद्धौचै
वतत्सिद्धिरित्यन्योन्यव्यपाश्रयः । आत्मस्वभावभेदस्यविदोषत्वेनचाखिलः । प्रत्यक्षादिविरोधाच्चदुष्टः पक्षोय
मंजसा । चेष्टालिंगेनसात्मत्वेपरदेहस्यसाधिते । अन्यत्वंस्वात्मनस्तस्मात्सर्वैरेवानुभूयते । अज्ञताचाल्पशक्ति
त्वंदुःखित्वंस्वल्पकर्तृता । सर्वज्ञतादीशगुणविरुद्धाह्यनुभूतिगाः । सार्वज्ञादिगुणाविष्णोः श्रुतिषुप्रतिपादिताः ।

खंडनं.

॥ २३८ ॥

सत्यः सो अस्य महिमेत्यादिवाक्यान्मृषानच । नचवेदोक्तमिथ्यात्वेमानंतन्मानतापिन । अतोज्ञासंभवादेव
नाधिकार्यैक्यवादिनां । अतोनाज्ञातमितिचविषयोविषयांतरे । अज्ञाभावात्फलंकस्ययोगः शशनृशृंगयोः । दु
र्घटत्वंभूषणंचेतस्यादविद्यात्वमात्मनः । अंधंतमोप्यलंकारोनित्यदुःखंशिरोमणिः । अतःपरोमात्रयेतिपूर्वश्रु
तिनिदर्शितः । अन्यमीशमितिश्रुत्याभिन्नजीवदृशंगतः । भिन्नत्वेनात्मसादृश्यदोषदेतिश्रुतेःसदा । मायावा
दतमोव्याप्तमितितत्त्वदृशाजगत् । भातंसर्वज्ञसूर्येणप्रीतयेश्रीपतेःसदा । नमोऽमंदनिजानंदसांद्रसुंदरमूर्तये ।
इंदिरापतयेनित्यानंदभोजनदायिने ॥॥ इतिश्रीमदानंदतीर्थभगवत्पादाचार्यविरचितमुपाधिखंडनंसंपूर्ण ॥
॥ध॥ध॥ध॥श्रीमद्धनुमद्धीममध्वांतर्गतरामकृष्णवेदव्यासात्मकलक्ष्मीहयग्रीवायनमः ॥॥ॐ॥नरसिंहोखि
लाज्ञानमतध्वांतदिवाकरः । जयत्यमितसज्ज्ञानसुखशक्तिपयोनिधिः । विमतमनारंभणीयंअन्यथाप्रतिपाद
कत्वात्यदित्थंतत्तथायथासंप्रतिपन्नं । नहिब्रह्मात्मैक्यस्ययाथार्थ्यतत्पक्षे । अद्वैतहानेःस्वरूपातिरेके । अन
तिरेकेस्वप्रकाशत्वादात्मनःसिद्धसाधनता । निर्विशेषत्वात्मनोनानधिगतोविशेषः । सिद्धत्वात्स्वरूपस्यविशे
षाभावाच्चनाज्ञानंकस्यचिदावरकं । अनधिगतार्थगंतृप्रमाणमितिचतन्मतं । अज्ञानासंभवादेवतन्मतमखि

माया०

॥ २ ॥

लमपाकृतं । मिथ्यात्वेचैक्यस्यातत्त्वावेदकत्वमागमस्यस्यात् । सत्यताचभेदस्य । एवमेवप्रयोजनमपिनिरस्तं ।
स्वरूपत्वान्मोक्षस्यपूर्वमेवसिद्धत्वात् । अज्ञानासंभवेनचतुर्थप्रकाराभावात्पंचमप्रकारतापिनिरस्ता । विषयप्र
योजनाभावादेवाधिकारीच । तदभावादेवसंबंधोपि । द्वाविमौपुरुषौलोकेश्वरश्चाक्षरएवच । क्षरःसर्वाणिभू
तानिकूटस्थोक्षरउच्यते ॥ उत्तमःपुरुषस्वन्यःपरमात्मेत्युदाहृतः । योलोकत्रयमाविश्यविभर्त्यव्ययईश्वरः । य
स्मात्क्षरमतीतोहमक्षरादपिचोत्तमः । अतोस्मिलोकेवेदेचप्रथितःपुरुषोत्तमः । योमामेवमसंमूढोजानातिपुरु
षोत्तमं । ससर्वविद्भजतिमांसर्वभावेनभारत । इतिगुह्यतमंशास्त्रमिदमुक्तंमयानघ । एतद्बुद्ध्याबुद्धिमान्स्यात्कृ
तकृत्यश्चभारत । इंद्रियेभ्यःपराह्यर्थाअर्थेभ्यश्चपरंमनः । मनसस्तुपराबुद्धिर्बुद्धेरात्मा महान्परः । महतःपरम
व्यक्तमव्यक्तात्पुरुषःपरः । पुरुषान्नपरंकिंचित्साकाशासापरागतिः । भूम्नःऋतुवज्ज्यायस्वंतथाचदर्शयति । इ
तिविष्णोःपुरुषोत्तमत्वमेवसर्वशास्त्रार्थत्वेनभगवताश्रुत्याचाभिहितं । इतिसर्वज्ञमुनिनामायावादतमोखि
लं । निरस्तंतत्त्ववादेनसतांसंशयनुत्तये । नास्तिनारायणसमंनभूतंनभविष्यति । एतेनसत्यवाक्येनसर्वार्था
न्साधयाम्यहं ॥ ॥ इतिश्रीमदानंदतीर्थभगवत्पादाचार्यविरचितंमायावादखंडनंसंपूर्ण ॥ ॥ ६५ ॥

खंडनं.

॥ २३९ ॥

श्रीमच्छनुमद्भूमिमांतां गतरामकृष्णवेदव्यासात्मकलक्ष्मीहयग्रीवाय नमः ॥ ॥ ॐ ॥ विमतं मिथ्या दृश्यत्वाद्य
दित्थं तत्तथा यथा संप्रतिपन्नं । इत्युक्ते जगतोऽभावादाश्रया सिद्धः पक्षः । अनिर्वचनीया सिद्धेरप्रसिद्धविशेषणः ।
सदसद्वैलक्षण्ये मिथ्यात्वे सिद्धसाधनता । दृश्यत्वाभावादसिद्धो हेतुः । अनिर्वचनीया सिद्धेरेव । अनिर्वचनीया
सिद्धेरेव सपक्षाभावाद्विरुद्धः । आत्मनोपि दृश्यत्वादनेकांतिकः । जगतोभावेऽनुमानस्याप्यभाव इति तर्कबाधि
तत्वेनानध्यवसितः । प्रत्यक्षादिविरुद्धत्वाद्विश्वं सत्यमित्यादिवाक्यविरुद्धत्वाच्च कालात्ययापदिष्टः । रजतं दृ
ष्टमिति भ्रममात्रत्वात् विमतं सत्यं दृश्यत्वादात्मवदित्यपि प्रयोज्यत्वात् प्रकरणसमः । विमतं सत्यं प्रमाणदृष्टत्वाद्य
दित्थं तत्तथा यथास्मेति प्रयोगात् सत्प्रतिसाधनः । शुक्तिरजतस्याप्यनिर्वचनीयत्वाभावात् साध्यविकलो दृष्टांतः ।
उक्तप्रकारेण दृश्यत्वाभावात् साधनविकलश्च । प्रमाणविरुद्धत्वमुपाधिः । साध्यधर्मविशिष्टः पक्षः । साध्यस
मानधर्मविशिष्टः सपक्षः । साध्यविपरीतधर्मविशिष्टो विपक्षः । पक्षवचनं प्रतिज्ञा । लिंगं हेतुः । निदर्शनं
दृष्टांतः । यो दृश्यते सदानंदनित्यव्यक्तचिदात्मना । निर्दोषाखिलकल्याणगुणं वंदेरमापतिं ॥ ॥ इति श्री
मदानंदतीर्थभगवत्पादाचार्यविरचितं प्रपंचमिथ्यात्वानुमानखंडनं संपूर्णं ॥ १३ ॥ ॥ १३ ॥ ॥ १३ ॥

तत्त्व
॥ १ ॥

श्रीमच्छनुमद्भूमिमांतां गतरामकृष्णवेदव्यासात्मकलक्ष्मीहयग्रीवायनमः ॥ ॥ ॐ ॥ स्वतंत्रमस्वतंत्रंच द्वि
विधं तत्त्वमिष्यते । स्वतंत्रो भगवान्विष्णुर्भावाभावौ द्विधेतरत् । प्राक्प्रध्वंससदात्वेन त्रिविधोऽभाव इष्यते ।
चेतनाचेतनत्वेन भावोपि द्विविधो मतः । दुःखस्पृष्टं तदस्पृष्टमिति द्वैधैव चेतनं । नित्यादुःखारमाऽन्येतुस्पृष्ट
दुःखास्समस्तशः । स्पृष्टदुःखाविमुक्ताश्च दुःखसंस्था इति द्विधा । दुःखसंस्थामुक्तियोग्या अयोग्या इति च
द्विधा । देवर्षिपितृपनरा इति मुक्तास्तु पंचधा । एवं विमुक्तियोग्याश्च तमोगाः सृतिसंस्थिताः । इति द्विधामु
क्त्ययोग्यादैत्यरक्षः पिशाचकाः । मर्त्याधमाश्चतुर्थैव तमोयोग्याः प्रकीर्तिताः । ते च प्राप्तांधतमसः सृतिसंस्था
इति द्विधा । नित्यानित्यविभागेन त्रिधैवाचेतनं मतं । नित्यावेदाः पुराणाद्याः कालः प्रकृतिरेव च । नित्यानि
त्यं त्रिधा प्रोक्तमनित्यं द्विविधं मतं । असंसृष्टं च संसृष्टमसंसृष्टं महानहं । बुद्धिर्मनःखानि दशमात्राभूतानि पंच
च । संसृष्टमंडंतद्वंच समस्तं संप्रकीर्तितं । सृष्टिः स्थितिः संहतिश्च नियमोऽज्ञानबोधने । बंधो मोक्षः सुखं दुःख
मावृतिर्ज्योतिरेव च । विष्णुनास्य समस्तस्य समासव्यासयोगतः ॥ ॥ इति श्रीमदानंदतीर्थभगवत्पादा
चार्यविरचितं तत्त्वसंख्यानं संपूर्णं ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

संख्यानं.

॥ २४० ॥

श्रीमद्भुमद्गीममध्वांतर्गतारामकृष्णवेदव्यासात्मकलक्ष्मीहयग्रीवायनमः ॥ ॥ ॐ ॥ स्वतंत्रं परतंत्रं च प्रमेयं
द्विविधं मतं । स्वतंत्रो भगवान्विष्णुर्निर्दोषाखिलसद्गुणः । द्विविधं परतंत्रं च भावोऽभाव इतीरितः । पूर्वापरसदा
त्वेन त्रिविधोऽभाव इष्यते । भावाभावस्वरूपत्वान्नान्योन्याभावता पृथक् । चेतनोचेतनश्चेति भावश्च द्विविधः
स्मृतः । नित्यमुक्तश्च सृष्टियुक् परतंत्रोऽपि चेतनः । द्विधैव श्रीर्नित्यमुक्ता सृष्टियुक् द्विधामतः । मुक्तोऽमुक्त इ
ति ह्यत्र ब्रह्मांता उत्तरोत्तरं । मुक्ताः शतगुणाः प्रोक्तारमातेभ्यो खिलैर्गुणैः । नित्यं बहुगुणोऽद्रिक्ता ततो नंतगुणो हरिः ।
अमुक्तास्त्रिविधास्तत्र नीचमध्योच्चभेदतः । मुक्तियोग्यास्तत्र चोच्चानित्यावर्तास्तु मध्यमाः । नीचानित्यतमो
योग्याद्विधैवाचेतनं मतं । नित्यानित्यत्वभेदेन देशः कालः श्रुतिस्तथा । भूतैर्द्रियप्राणगुणसूक्ष्मरूपं च नित्यकं ।
एषां विकारोऽनित्यः स्यान्नित्या एव हि चेतनाः । गुणक्रियाजातिपूर्वाधर्माः सर्वेऽपि वस्तुनः । रूपमेव द्विधं तच्च याव
द्वस्तुचखंडितं । खंडिते भेद एक्यं च यावद्वस्तुनभेदवत् । खंडितं रूपमेवात्र विकारोऽपि विकारिणः । कार्यकारण
योश्चैव तथैव गुणतद्वतोः । क्रियाक्रियावतोस्तद्वत्तथा जातिविशेषयोः । विशिष्टशुद्धयोश्चैव तथैवांशांशिनोरपि ।
य एतत्परतंत्रं तु सर्वमेव हरेः सदा । वशमित्येव जानाति संसारान्मुच्यते हि सः ॥ इति तत्त्वविवेकः संपूर्णः ॥ ६१ ॥

**The Credit of getting the Sarvamoola Books Scanned goes to Panditavareenya ityaadi
birudankita Shreemajjalihaala Shreenivaasaachaaryasya Vidyaa Suta, "Gomanjari" Udgrantha
kartru, (Raghunatha suri virachita Manikya manjari granthasya Khandana Grantha) Veda
Shaastra Puraanaartha Vishaarada, Panditavareenya Shree Dwarakaanaathaachaaryaru.
My heartfelt salute for him to provide me such a wonderful opportunity to work on this
project.**

**Project Started on : 21 December 2009
Project Completed on : 20 March 2011**

Scanned By : Aravindacharya Haranahalli, aravindbharadwajhs@gmail.com